

Člověk v environmentální krizi

Shodneme se patrně v tom, že právě člověk je ústřední postavou dnešního ekologického dramatu. Je totiž nejen největším rizikem nynější krize, ale i jedinou nadějí pro její zmírnění a vyřešení.

Vyřešit dnešní krizi by jistě bylo snadné, kdyby přírodu neničili také lidé poctiví a slušní. Bylo by to snadné, kdyby kulturní vývoj mohl být realizací dobrého ekologického scénáře. Bylo by to snadné, kdyby bylo možné změnit lidskou přirozenost.

Ale - jak ještě ukážeme - ani nejlepší ekologický scénář bychom snadno realizovat nemohli, a to, čemu říkáme lidská přirozenost, změnit neumíme.

Lidská přirozenost je patrně naší druhovou charakteristikou, vytvořila se nezávisle na nás už kdysi dávno a je obdivuhodně houževnatá. S. J. Gould, autor světově uznávané teorie přerušovaných rovnováh, tvrdí (a fosilní nálezy to potvrzují), že nový druh nevzniká v určité oblasti postupně, ale že se objevuje najednou a plně zformovaný. A právě tak později z evoluční scény mizí: zaniká téměř ve stejné podobě, v jaké se objevil.

Člověk se tomuto evolučnímu principu nevymyká. Pochází z miocenních lidoopů a díky vzpřímené chůzi, velkému a výkonnému mozku, předním končetinám uvolněným od lokomočního pohybu, barevnému stereoskopickému vidění apod. byl jistě už jako hominid živočichem výjimečným. Vyspělá sociální organizace, používání nástrojů, dělba práce, součinnost atp. mu umožňovaly obhájit otevřenou ekologickou niku v soutěži s velkými šelmami. Umožnily mu rozvíjet komunikaci, pečovat o potomky a ovládat velmi rozdílná prostředí. Jako savce závislého na sběru a lovu ho evoluce vybavila schopností redukovat mnohoúrovňově uspořádanou skutečnost na jednu organizační hladinu, na mezokosmos. Nevnímá věci příliš malé a příliš velké, procesy příliš pomalé a příliš rychlé. Může intelektuálně překračovat původní kognitivní niku, umí vnímat odděleně sebe a svět, dokáže registrovat pohyb jako přemístění tělesa na relativně stálém pozadí.

Zdá se, že už tyto předkulturní adaptace určily způsob založení kultury, že jsou dodnes kořenem lidské posedlosti předělávat přirozeně uspořádaný svět. Jsou patrně pozadím lidské fascinace technikou a magií jejího algoritmu, ale i pozadím obav z divoké přírody. Bývalý brazilský ministr životního prostředí José Lutzenberger nedávno napsal, že vidíme-li něco tak majestátního, jako je dešťový prales, cítíme,

že s ním musíme něco udělat: vnést do něj pokrok, silnice, mosty, letadla atp.

Může to být jistě všechno jinak, ale důvěřujeme-li evoluční hypotéze, byl náš biologický předek nejprve několik desítek milionů let primátem, pak několik milionů let hominidem a teprve nedávno, před několika desítkami tisíciletí se stal tzv. Homo sapiens sapiens. Pomalá „darwinovská“ evoluce, která se před nástupem kultury projevila hlavně v oblasti jeho genomu a nervové soustavy, se samozřejmě nezastavila, ale je dnes zastíněna o několik řádů rychlejší (lamarckovskou) evolucí kulturní. *Mechanismus kulturní evoluce - vyjádříme-li to schematicky - spočívá v tom, že dědičnost získávaných vlastností, kterou nemohla zajistit pomalá změna informace genetické, zajišťuje informace kulturní - vyvíjející se kulturní systém sám.*

Doceněním přírodní dimenze lidské podstaty se ovšem člověk nemusí jevit méně výjimečný a méně zajímavý než v tradičních úvahách akcentujících jeho nadřazenost nad přírodou. Naopak, toto hledisko umožňuje ukázat, jak nádherná, důmyslná a tajemná je i naše příroda vnitřní, příroda v nás. A evoluční epos o původu člověka, toto napínavé drama lidského zrození, jehož látku nelze nikdy vyčerpat, může být také tím nejlepším způsobem postižení kreativity, jedinečnosti a krásy živé pozemské přírody.

Pokud humanitní disciplíny stále ještě studují především ty lidské vlastnosti a aktivity, které člověka od ostatní přírody odlišují, je to pochopitelné a z jejich pohledu i správné proto, že považují lidskost za vysokou hodnotu, za samostatný a dostatečně významný předmět svého zájmu. Etologie a sociobiologie však shodně ukazují prostý fakt, že i psychika a část sociálního chování člověka se kdysi utvářely podobným způsobem jako psychika a chování jiných vyšších živočišných druhů. Ukazují, že to, co se evolučně vytvořilo, prakticky osvědčilo, a proto také informačně zapsalo jako instrukce do naší značně konzervativní genetické paměti, stále ještě platí.

Kulturní evoluce, opírající se o informaci nesenou a rozvíjenou strukturami našeho mozku, je příliš krátkou epizodou v životě lidského druhu. V lidské morfologii a fyziologii se neprojevila téměř vůbec a její vliv se zatím omezil na

elastickou oblast lidského vědomí. Podle Edvarda Wilsona, zakladatele sociobiologie, je téměř jisté, že větší část evoluce lidského sociálního chování proběhla pět milionů let před nástupem civilizace. Jinak by se totiž dnešní přežívající lovci-sběrači museli geneticky výrazně lišit od nás, lidí dnešních technických civilizací, což však nelze prokázat.

Takže tu platí jakoby nepřímá úměra: Přírodě, pro niž jako druh téměř nic neznamena, vděčí člověk téměř za všechno. Kultuře, která dnes zajiřtuje naře přežití a v jejímž evolučním dramatu jsme jedinými protagonisty, nevděčíme biologicky téměř za nic. Pokouřet se o řešení ekologického problému záměrnou změnou lidské biologické přirozenosti, je vzhledem ke krátkosti času pořetilé.

Musíme se tedy pokusit změnit to, co z lidské přirozenosti vyrostlo, a co je proto v naší moci: *protipřirodní charakter kultury*. Ale i to, jak ještě ukážeme, bude tvrdý ořířek.

Aby člověk mohl zařehnout umělou kulturní evoluci, musel vytvořit nejen vyspělejší sociální organizaci, než mají jiní vyšří řivočichové, ale především rozřšířit a rozvinout *negenetickou informaci* - základ *duchovní kultury*. Nevíme sice, jakými konkrétními tlaky a přeměnami okolních ekosystémů k tomu dořlo, ale výsledek známe. Už velmi jednoduché formy duchovní kultury - tabu, kultu, rituály, magie atp. - vytvořily tuto nebiologickou konstitutivní informaci. Byly s to integrovat a chránit dosaženou organizační úroveň lokální kultury tak, ře mohla řelit jak opozici okolních přirozených ekosystémů, tak opozici všeobecné tendence skutečnosti k rozpadu.

Informace - tento pojem tu záměrně používáme velmi volně - je tedy normálním produktem vývoje složitých systémů. Od určité úrovně složitosti systému, která je nutně spojena s jeho křehkostí, musí totiž systém - pro to, aby uchoval a byl s to rozřřjet organizaci, řiž v evoluci dosáhl - řást své diferencované funkční struktury obětovat pro funkci informační. Musí si vytvořit přířluřnou informační strukturu, která je ve srovnání se systémem, jehož zachování a rozvoj zajiřtuje, poměrně jednoduchá, ale zato vysoce stabilní. Stabilita informačního záznamu má ve srovnání s křehkostí a pomřřivostí reálného systému jednu zásadní přednost: informace, není-li přerušeno její předávání, plní funkci spojitě antientropické bariéry. *Informace tedy integruje, řisť a umořřňuje rozřřjet to, řeho už bylo vývojem systému dosaženo.*

Problém umělé dědičné informace kultury vyvolává řadu dalších zajímavých problémů, ale musíme se omezit pouze na zjiřtění, ře kulturní vývoj je skutečnou evolucí, a na otázku, jaké jsou dnes možnosti záměrné ekologické transformace kultury?

Kulturní vývoj je skutečnou *protipřirodní evolucí* proto, ře splňuje všechny ři tři základní evoluční předpoklady: má svůj vlastní evoluční zdroj - *lidskou aktivitu*; svou vlastní dědičnou informaci - *duchovní kulturu*; své specifické organizační a předmětné formy - *výsledné prvky a subsystémy kultury*.

Duchovní kultura je tedy primárně informací systémem, nikoli jen informací jedince. V kulturním systému je nutně rozptýlena, spojitě v něm p řirůstá, nebo se ztrácí, ale nikdy nemůže být totožná s vědou nebo koncentrována v jediné paměťové struktuře, např. v hlavě geniálního člověka, v encyklopedii atp. Podobně jako celek kultury je i duchovní kultura svérázným evolučním procesem, do něhož se jediněc vřazuje, v němž se socializuje a do něhož může sám informačně p řispět.

Kulturní informace ovšem nevzniká jen společensky organizovanou poznávací činností teoretických disciplín. Neměně podstatně p řirůstá i řivelně, a to jednak kulturotvornou funkcí společenské spontaneity a nahodilosti, která se p řuběřně zp ředměťňuje v institucích, organizacích a dalších strukturách duchovní i materiální kultury, a jednak p řispěním mimovědeckých forem duchovní kultury - ideologie, krásné literatury, poznatků běžného vědomí atp.

V principu samozřejmě platí, ře k nevratné změně jakéhokoli systému s vnitřní informací je nezbytně změnit jeho informaci. Ale jak jsme řiž naznačili, duchovní kultura je rozsáhlým a rozptýleným nehomogenním útvarem. A p řávě proto nestačí změnit jen obsah poznání té- které vědy nebo jen některé společenské regulativy, např. hodnoty. Věda sice systematickým způsobem ovlivňuje některé díleř prvky a oblasti kultury - zejména materiální kulturu, techniku a technologii -, ale na utváření kultury jako celku „vědecky“ působit nemůže. Jiné složky duchovní kultury, které jsou p řávě tak konstitutivní jako věda, vědecké teoretické poznání nezahrnuje. Například p římý vliv p řírodní vědy na vznik nové techniky se v celku kultury nutně stává vlivem řivelným a neočekávaným. Kombinuje se s místními podmínkami, regulativy, způsobem řivota atp.

Abychom vliv díleř složek rozptýlené duchovní kultury nepřeceňovali, povřimněme si dvou hlavních typů kulturní uspořádanosti. Existuje podstatný rozdíl mezi p řísně informačně determinovanou uspořádaností a funkcí díleřho technického prvku, např. automobilu nebo počítače, jehož řivot kdysi začínal na řýsovacím prkně konstruktéra a relativně volnou uspořádaností lokálních kultur i dneřní globální technosféry. *Celkové konstitutivní mechanismy kultury pracují totiž konzervativně* stále jen řivelně a zkusmo vřazují díleř inovace do celku kultury; využívají principu nadbytečnosti, selekce i dodatečné empirické optimalizace nových struktur v p řuběřhu řasu. Celková kulturní uspořádanost a diverzita systému narůstá, ale neviditelná ruka Adama Smithe zůstává neviditelnou.

Kultura, využijeme-li zavedeného ekologického termínu jako metafory, roste především *sukcesí*. Sukcesí se z p řísně informačně determinovaných prvků a subsystémů kultury (lidí, institucí, organizací, počítačů, automobilů, domů atp.) formuje kultura jako celek, sukcesí p řirůstá rozptýlená kulturní informace. A protože tuto informaci nelze p řevést na společného jmenovatele informace vědecké, nelze kulturu transformovat jen podle teoretického scénáře. Pokusy ignorovat vysokou evoluční hodnotu ostatních neteoretických

složek kultury, pokusy o její přímé vědecké formování a řízení skončily, jak víme, nezdarem.

Spontánní mechanismy kulturní evoluce, navzdory cíle-vědomému úsilí jedinců i institucí společenského řízení, vedou kulturní pohyb znovu a znovu jeho vlastními cestami. Příznivé podmínky velké společenské změny z velké části vytváří systém sám, tj. vznikají a uzrávají jeho přirozeným vývojem. A doufejme, že již uzrály i podmínky dnešní zásadní ekologické transformace kultury.

Naštěstí však *jistá možnost nevratné pozitivní kulturní změny existuje.* Kulturní informace je sice nesena všemi strukturami společenské paměti, ale aktuálně především žijícími lidmi. Není ovšem nesena a ani rozvíjena celou populací rovnoměrně, ale jistá část populace může některé její slož-

O. Veklenko (Ukrajina): 26. 04. 1986. HELP, 1991. Čestné uznání z výstavy Ekoplagát 93.

ky rozvíjet a uplatňovat více než jiné části: např. vědecká komunita a specializované struktury společenského řízení.

Protože naše civilizace je výrazně technická, upozorníme pouze na možnosti technicky orientovaných přírodovědců a tvůrčích techniků. Na konstrukci environmentálně vhodnější techniky se sice musí podílet vědecké poznání vůbec, hodnoty a ostatní společenské regulativy, ale v konečné fázi může převážit vliv vědeckotechnické inteligence. Vůbec to ovšem neznamená, že její úkol je snadný. Potřeba techniky, její některé parametry a funkce jsou odvozeny z nedostatečné biologické výbavy člověka, z jeho postavení v evoluci, z jeho útočné adaptivní strategie atp.

Efektivní cestou se tedy zdá být pokus o přednostní hodnotovou a informační korekci lidského vztahu k přírodě právě u té části vědecké populace, která předurčuje technickou zprostředkovaný vliv společnosti na přírodu. Jde zejména o tvůrčí techniky. Vždyť právě oni - pochopitelně v příznivých podmínkách - mohou do technických systémů informačně vestavět takový funkční vztah k přírodě, který už fakticky nejsme s to ovlivnit my uživatelé. A je již poněkud jinou otázkou, zda tuto ekologickou odpovědnost vědeckotechnická inteligence sama pozná a pochopí a zda se jí chopí jako své velké seberealizační příležitosti.

Druhý produktivní způsob rychlé ekologické transformace kultury naznačíme modelovým příkladem. Dnešní planetární kulturu si můžeme představit jako gigantický výrobní podnik. Vykazuje však četné znaky těch podniků, které se dostaly do potíží: má problémy s obstaráváním surovin, s likvidací odpadů, se zdroji energie a vody, s odbytem výrobků atp.

Jak řešit tuto situaci? Všichni patrně uznáme, že nejméně účinným řešením je to, jehož jsme zatím svědky: téměř nediferencovaný hodnotový apel na všechny zaměstnance, pochopitelně frustrující mnohé z nich. Uznáme snad, že je to obtížný a vysoce riskantní úkol pro kompetentní management.

A tento zjednodušený příklad snad také ukazuje principiální neschůdnost cesty zpět. Musíme se tedy pokusit o co nejrychlejší transformaci celého našeho „kulturního dědictví“, duchovního i materiálního, tj. o zásadní ekologickou přestavbu protipřírodní technické civilizace. Takže znovu jen schematicky: Nepodceňujeme environmentální výchovu a vzdělávání, ani iniciativy hledající alternativní způsoby života a nové hodnoty. Pouze se domníváme, že v dnešní vysoce profesionalizované společnosti nevytvoří alternativní automobil nadšený kutil a že se svých automobilů včas dobrovolně nevzdají sami uživatelé. *Samozřejmě, že veřejnost musí v ekologickém bodě obratu vytvořit tlak. Tlak ekologicky orientovaný a silný. Ate planetární přestavba dnešních technických civilizací, v nichž se zprůměrnil kořistnický vztah člověka k přírodě, bude velmi komplikovanou záležitostí odbornou tj. také filosofickou, vědeckou a politickou.*

A zdá se, že tomuto úsilí může vydatně pomoci i přiměřený filosofický koncept role člověka v dnešní ekologické krizi.